

Revisjon – historien om fristelser og mottiltak

Av dr. polit. Jon Lundesgaard
Høgskolen i Hedmark

Merknad: I KØ-bidraget er illustrasjonene, unntatt nr. 3, blitt litt forvrengt i noen tekstelementer. På slutten av denne PDF'en er de med slik de skal. I tillegg skulle det følgende vært med til å begynne med i en introduksjonsfotnote. "Bidraget i en tidligere versjon er presentert på FIBE-konferansen ved NHH i januar 2011 under overskriften «Auditing is driven by moral hazard concerns», jfr. Lundesgaard (2011). Harald Brandsås fra Den norske Revisorforening takkes for stimulerende kommentarer."

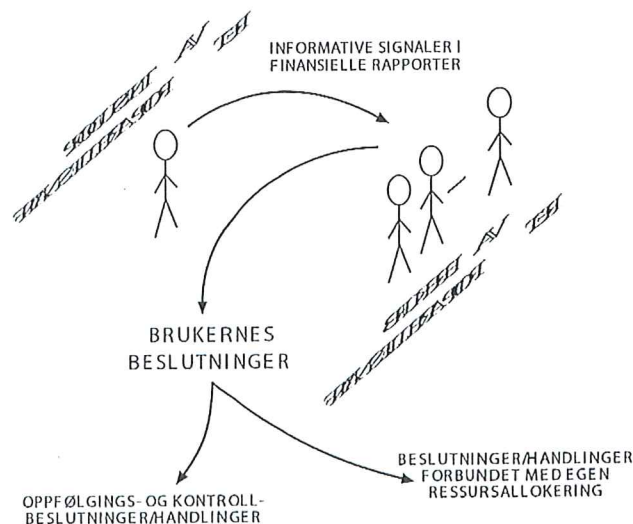
I et bidrag der utfordringer knyttet til revisjon tas opp påpeker Gulden (2010a) at det har «vært stilt spørsmål om høyskoler med økonomisk-administrative studier har sviktet når det gjelder undervisning i etikk og moral. Svaret er at etiske og moralske temaer som sådan i liten grad har vært behandlet i undervisningen». Selvfølgelig dreier dette seg om fristelser, i tillegg til det eventuelt å falle for fristelsene. Vesentlige sider ved det vi som regnskapsfolk har av utfordringer er nettopp en konsekvens av fristelser forbundet med regnskapsavleggelsen, og den finansielle rapporteringen mer generelt. Mottiltakene som skal motvirke dette er flere, og leder i tillegg til nye fristelser. Etsiske og moralske temaer får innhold nettopp når en går mer konkret inn på aktørene og deres valg. Dette er imidlertid også spørsmål som får mening sett i relasjon til problemstillingen «moralsk hasard» hentet fra moderne økonomisk analyse.

1. INNLEDNING

Robinson Cruso, før Fredag dukker opp, levde i en enkel verden fri for interaksjon med andre, og dermed var han også befrikket for utfordringer som følger med slik interaksjon. Tilsvarende, og i mye av den mer elementære økonomiske analysen, er mer krevende former for interaksjon «forenklet bort». «Verden» forenkles ved at aktørene utstyres med handlingsrom som er slik at mer krevende former for utfordringer blir borte. Poenget er at viktige innsikter, nettopp på denne måten, blir klargjort og gitt styrke. I regnskaps- og revisjonsfagene har vi et fokus på økonomisk rapportering, og den finansielle rapporteringen mer spesifikt. Analysen av slik rapportering er åpenbart mindre meningsfull dersom en ser bort fra mer krevende former for interaksjon mellom parter. I bidraget er det et fokus på finansregnskapet. Den ene part er foretaket som utarbeider finansielle rapporter, og på den annen side har vi de eksterne brukerne av disse rapportene. Finansregnskapet inngår som et sentralt element i den finansielle rapporteringen.

Hensikten med den finansielle rapporteringen er at foretak på denne måten bidrar med informasjon om seg selv. Finansielle rapporter er informasjonsprodukter som bringer «nyheter» til brukerne av rapportene. Hva det eventuelle informasjonsinnhold går ut på og bidrar med, er selvfølgelig sett ut fra brukernes ståsted. Dette er avgjørende for hva som blir «nyheter», og «nyheter» kan være «gode nyheter» eller «dårlige nyheter» (i tillegg til at «ingen nyhet» også er en mulighet). Det er flere grunner til at foretak bidrar med opplysninger om seg selv, og at den finansielle rapporteringen er en viktig kanal for dette. Et relevant perspektiv er at rapporteringen inngår i en mer eller mindre formelt etablert relasjon mellom foretaket og

andre parter. Disse andre partene, som er brukere av de finansielle rapportene, har ulike former for interesser i relasjonen til foretaket. Dette er bakgrunnen for at slike parter også omtales som interessenter, som sammenfallende med brukerne av finansielle rapporter. Faktiske og potensielle eiere, lånegivere av ulike slag, kunder, leverandører er eksempler på parter som på en eller annen måte står i et forhold til foretaket. Denne grunnleggende beskrivelsen er anskueliggjort i Illustrasjon 1.

Illustrasjon 1

Informasjon kan være så mangt. Når vi blir fortalt en god historie så har det karakteren av å stå som mottaker av informasjon som underholdning. Det samme er tilfellet når vår nysgjerrighet pirres som følge av opplysninger mottatt. Få, om noen, ser på finansiell rapportering som underholdning. På ulike måter fatter brukerne av finansielle rapporter beslutninger, og iverksetter handlinger, som har med relasjonen til foretaket å gjøre. Dette er årsaken til at finansielle rapporter er av interesse. Sagt på en annen måte dreier dette seg om beslutninger/handlinger som har sammenheng med et engasjement i foretaket, på en eller annen måte. Det er utbredt enighet om at vi i sammenhengen har to hovedtyper beslutninger/handlinger:¹

1 Den dobbelte funksjon, med en understrekning av brukernes disponering av egne ressurser, finner en igjen i det konseptuelle rammeverket til den internasjonale standardsetteren (IASB/IASC), jfr. IASC (1989), og tilsvarende for den amerikanske standardsetteren (FASB), jfr. SFAC (1978). Over flere år har de to standardsetterne i felleskap arbeidet med et nytt konseptuelt rammeverk. Med SFAC (2010) er arbeidet med den finansielle rapporteringens overordnede funksjon og formål avsluttet. Den dobbelte funksjon som omtalt er bekreftet på nytt. I sammenhengen er det forøvrig naturlig å vise til bidrag av NHH professor Frøystein Gjesdal (1978/81) vedrørende forvaltningsformålet.

- **Brukernes disponering av egne ressurser**
Dette er beslutninger/handlinger vedrørende brukernes egen framtidige ressursallokering i roller som antydnet. I disse rollene er de informative signalene i de finansielle rapportene beslutningsunderstøttende (decision-facilitating).
- **Forvaltningen av foretaket – ekstern oppfølging**
I tillegg inngår den finansielle rapporteringen som et element i den eksterne oppfølgingen. Dette dreier seg om å holde kontroll med og følge opp regnskap for forvaltningsansvar utøvd (accounting for stewardship). Med dette følger det gjerne former for reaksjoner, og de informative signalene i de finansielle rapportene blir dermed mer direkte beslutnings/handlingsstyrende (decision-influencing).

Antakelsen under det siste punktet ovenfor, om former for reaksjoner i forvaltningssammenheng, bidrar åpenbart med at det gjør seg gjeldende insentivvirkninger hos aktører som er tillagt forvaltningsansvar. Konstateringen om de to omtalte hovedtypene er markert i Illustrasjon 1. Som en følge av at de informative signalene i finansielle rapporter påvirker beslutninger/handlinger som er mer sammensatte (flere typer brukere og beslutninger/handlinger) er det ikke vanskelig å innse at den finansielle rapporteringen er tillagt funksjoner (det vi si formål) som er mer sammensatte.

2. ALLMENT OM FRISTELSER OG MOTTILTAK I ØKONOMISK ANALYSE

I elementær mikroøkonomisk analyse er aktørene fullt ut informert om alt som måtte være av betydning, og når vi har tilstrekkelig mange i både tilbud og etterspørsel er markedene perfekte. Under usikkerhet er aktørene ikke fullt ut informert om det som skjer. Allikevel, og under mer ideelle betingelser, vil markeder kunne fungere på en god måte. Nobelprisvinnerne Arrow og Debreu (1954) sto for den første analysen av dette i det som kom til å bli en viktig og vital forskningstradisjon. Kritisk i sammenhengen er at alle aktører har samme adgang til det som er kritisk informasjon. Det vil si at informasjon er mindre enn perfekt som følge av tilstedeværelsen av usikkerhet, men allikevel symmetrisk i den forstand at alle har samme adgang til informasjon. Det er åpenbart at adgangen til informasjon aldri kan være symmetrisk fullt ut, som for eksempel perverst nok ville innebære at det ikke fantes noe slikt som hemmeligheter. Når adgangen til informasjon ikke er fullt ut symmetrisk har vi tilstedeværelsen av asymmetrisk informasjon. Det vil si at en part vet noe en annen part ikke vet. Den systematiske undersøkelsen av asymmetrisk informasjon omfatter i dag et meget stort antall bidrag som dan-

ner en omfattende litteratur. Det er allment godtatt at informasjon ganske enkelt ikke er som andre goder i en økonomi.

Det er grunn til å merke seg at asymmetrisk informasjon manifesterer seg på to måter som er forskjellige, jfr. for eksempel Milgrom og Roberts (1992). For det første er det lett å innse at asymmetrisk informasjon er kritisk når parter er i den fasen at de skal ta stilling til et nærmere samarbeid, og eventuelt formalisere samarbeidet. I denne fasen er det eksempelvis nærliggende å stille spørsmålet om en annen part virkelig har de kapasitetene vedkommende utgir seg for å ha. For det andre, når en relasjon er etablert, og samarbeid innledet, har vi spørsmålet om partenes oppfølging av intensjonene. Når innsatsene til en part ikke er presist observerbare av en annen part, eller konstaterbare på andre måter, står en åpenbart ovenfor utfordringer. De to tilfellene det er gitt antydninger om kan være nært forbundet med hverandre, men de er typisk analysert hver for seg. Det sier seg selv at en i næringslivet finner igjen problemstillingene i rikelig mon. Lenge før de mer formelle analysene kom fra rundt 1970 og fremover finner en da også praktisk orienterte omtaler, særlig innen forsikring. Det synes åpenbart at det er den siste typen problemstilling, det vil si som gjør seg gjeldende i etablerte relasjoner, som også er typen utfordring som gjør seg mest markant gjeldende i sammenheng med finansiell rapportering.

Under asymmetrisk informasjon har vi en part som er mer velinformert enn den annen part. Tilsynelatende er det en fordel å være bedre informert. Dette er imidlertid en konklusjon som er for rask. Som følge av faren for å bli «lurt» kan det tenkes at mindre godt informerte parter vil holde seg borte fra det som ellers kunne blitt et fruktbart samarbeid. I en etablert relasjon fører kritisk asymmetrisk informasjon til utfordringer knyttet til samarbeid. Begge deler medfører tap, også for mer velinformerte parter. Alle parter kan derfor være interessert i at en finner fram til mottiltak mot fristelser som mer velinformerte parter utsettes for. I litteraturen omtales utfordringene som følge av asymmetrisk informasjon i etablerte relasjoner som «moralsk hasard», og det er ikke vanskelig å se at en i slike sammenhenger fort nærmer seg spørsmål som har etiske og moralske sider.² For øvrig er det ikke slik at alt det som finnes av utfordringer i samarbeidet mellom parter nødvendigvis bare skyldes asymmetrisk informasjon. Eksempelvis kan evnen til å binde seg til ikke å opptre opportunistisk være en utfordring. Det er ikke vanskelig å se at problemstillingen med informasjonsasymmetri i mer eller mindre etablerte relasjoner, og dermed

² «Moralsk hasard» er skrevet uten anførselstegn i det videre. *Moralsk hasard* er en direkte oversettelse av det engelske uttrykket «moral hazard». Den direkte oversettelsen foretrekkes her fremfor uttrykket «adferdsrisiko» som benyttes av enkelte.

tilstedeværelsen av moralsk hasard, er spesielt relevant i forbindelse med finansiell rapportering.

Som mottiltak mot moralsk hasard er det nærliggende å tenke seg at en mindre velinformert part ganske enkelt gis tilgang til det nødvendige av informasjon. Det er flere utfordringer. For det første har vi den omstendighet at tilgang til informasjon vanligvis skjer til en kostnad. Dernest har vi spørsmålet om informasjonen det gis tilgang til faktisk er troverdig. Sikringen av troverdighet kan være vanskelig, eller typisk også kostnadskrevede. I mange tilfelle er det slik at informasjonsasymmetrien, og dermed problemet med moralsk hasard, må tas som gitt i utgangspunktet. Hva er da mottiltakene? Et viktig svar er insentiver slik at parten som er utsatt for moralsk hasard motiveres til å gjøre en innsats i samarbeidet med den mindre velinformerte part. Insentiver etableres ved at det knyttes belønning eller staff til det som er mindre perfekte signaler om bidrag i samarbeidet. I en omfattende økonomisk faglitteratur er virkningene av slike insentiver studert i detalj. I litteraturen finner en videre forgreninger inn mot finansiell rapportering, jfr. oversiktsverkene til Christensen (J.A.) og Demski (2003), og videre Christensen (P.O.) og Feltham (2003/5). Det er i tillegg naturlig å framheve Demski og Feltham (1976) som for lenge siden var klare i sin påpeking av den finansielle rapporteringens dobbelte funksjon.

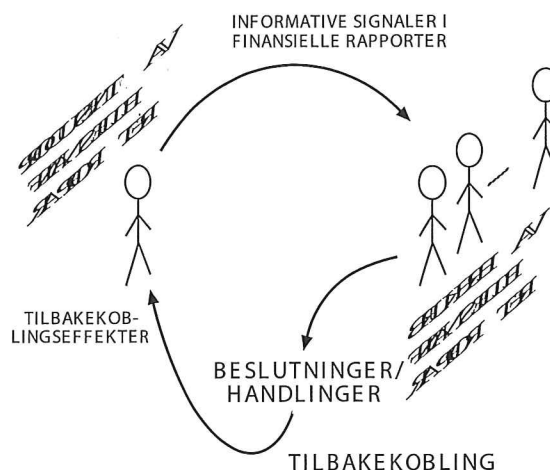
3. FINANSIELL RAPPORTERING ER UTSATT FOR MORALSK HASARD!

Den naive forståelsen av produsent-bruker relasjonen slik den er presentert i første avsnitt går ut på at produsenten ganske enkelt rapporterer det som det er nyttig for brukerne å ha opplysninger om. Det er dette produsentene bør rapportere, og også rapporterer.³ Det vil si det faktiske, og det brukerne ut fra mer almene betraktninger har rett til å vite. Kravene til rapportering finner en i retningslinjene. Denne naive forståelsen overser for det første at forankringen i retningslinjene av sammenhengen mellom transaksjoner og hendelser ellers, og det som skal innregnes, ikke uten videre er en til en. Den finansielle rapporteringen kan dermed bli «strukket og tillempet». For det andre har ikke produsent og bruker interesser som nødvendigvis er sammenfallende, og produsenten kan dermed nettopp ha et motiv i retning av å «strekke og tillempet», jfr. «earnings management.»⁴ Det er dette siste momentet

3 Så godt som gjennomgående forutsettes det at det rapporterende foretak (regnskapsprodusenten) opptrer som en enkelt aktør. Dermed undertrykker en den omstendighet at foretak typisk er organisasjoner befolket av individer, og i tillegg har vi spørsmålet om nærstående parter. Med dette følger problemet med innsideinformasjon og spørsmålet om hvordan slik tilgang til informasjon skal håndteres.

4 Den finansielle rapporteringen skjer typisk under en viss tilstedeværelse av usikkerhet, og det betyr at det er nødvendig med noen grad av skjønn. I Regnskapsloven (RL) av 1998, som i all annen moderne regnskapslovgivning, er retningslinjen at beste estimat som en bestemt størrelse skal legges til grunn, jfr. RL § 4-2. Dermed faller i prinsippet også dette med å «strekke og tillempet» bort. Vanligvis ligger det imidlertid noe subjektivt skjønn bak beste estimat, jfr. blant annet ideen om subjektive sannsynligheter. Dermed har vi da også noen utfordringer, og det er lett å se

som på en fundamental måte er årsak til utfordringer innenfor finansiell rapportering. Det ser vi nærmere på med utgangspunkt i Illustrasjon 2.

Illustrasjon 2

Brukernes reaksjon, på en konkret måte gjennom egne beslutninger/handlinger, har konsekvenser for produsenter av finansielle rapporter. Produsentenes formidling av informative signaler blir ganske enkelt koblet tilbake via brukernes reaksjoner som vist i illustrasjonen. I informasjonssammenheng er produsentene den aktive part som gjennom den finansielle rapporteringen avslører noe av den informasjon de sitter på. Dette er informasjon som har betydning for brukernes ønsker om å investere i foretaket, utbetaling av bonus, kunders og leverandørers tillit osv., osv. Det er ikke vanskelig å innse at produsentene kan bli fristet til å holde tilbake opplysninger, og at til og med forfalskning av informasjon er en mulighet. Kort sagt, finansiell rapportering er utsatt for moralsk hasard.⁵ Som ellers krever dette mottiltak, og det er noe vi ser nærmere på i det videre. Det er to områder som er viktige. For det første utviklingen og etableringen av mer spesifikke retningslinjer for den finansielle rapporteringen. For det andre ordninger som bidrar til at den finansielle rapporteringen blir troverdig, og dermed også forståelig. Som mottiltak betraktet er dette noe som har utviklet seg over tid på parallelle måter. Her ser en på de to områdene hver for seg.

4. REGNSKAPSLØVGIVNINGENS FUNKSJON

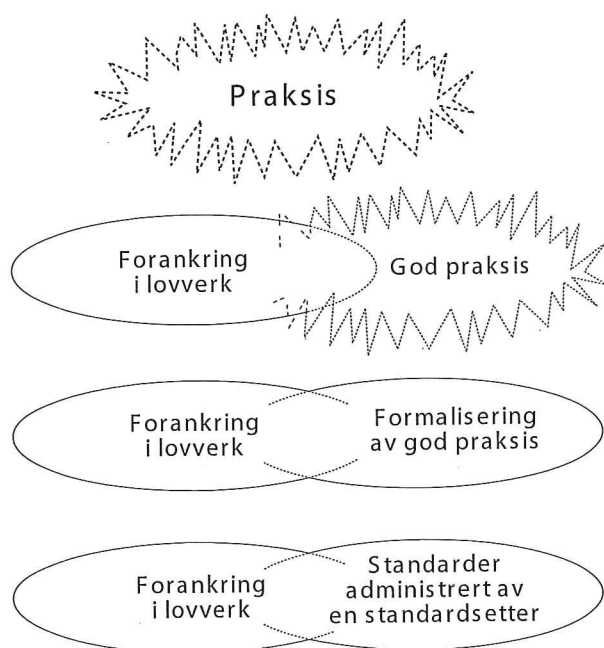
Måling er viktig i forretningsvirksomhet, og i utviklingen av handel og markeder er standardisering og måling av økonomiske goder kritisk i forhold

at «earnings management» kan bli en aktualitet. Som et fokusert område er det over en del år blitt lagt ned mye arbeid i problemstillingen, og dette er en bekreftelse av forekomsten av at det «strekkes og tillempes». Området er nylig blitt gjennomgått på en imponerende måte av Ronen and Yaari (2008).

5 Uten å legge vekt på uttrykket moralsk hasard har Stenheim og Blakstad (2012) nylig bidratt med en konkret og nyttig oversikt over hva nettopp moralsk hasard i går ut på i regnskaps-sammenheng.

til det faktisk realiserede, og det som er forventet. Tilsvarende er det også viktig å skaffe seg konkrete inntrykk av hvor godt foretak i næringslivet gjør det. Finansregnskapet er svært viktig i sammenhengen, og som for handel og markeder, er standardisering av betydning. Det vil si etableringen av retningslinjer for hvordan en fortakshistorie, med utgangspunkt i realiserede transaksjoner og hendelser ellers, representeres i den finansielle rapporteringen. Etableringen av slike retningslinjer har vært en lang prosess der en finner føringer helt tilbake i middelalderen. Paciolis (1494) beskrivelse av dobbelt bokføring er ofte vist til som et viktig skritt på veien (jfr. Penndorf (1933) for en tysk oversettelse). Dobbelt bokføring er bare en ramme, mer konkrete retningslinjer for innregning av realiserede transaksjoner og hendelser ellers er nødvendige for å sikre pålitelig måling. Som standardiseringsoppgave er dette ingen liten oppgave. Over hundrevis av år var retningslinjene, og det som ble oppfattet som «god praksis» (skrevet uten anførselstegn i det videre), sammenfallende. God praksis hadde en funksjon som noe det kunne vises til for å sikre troverdighet. Avsløringen av avvik, og det å ha ført regnskapsbrukere bak lyset, ledet til tap av troverdighet. Dette bidro til disiplinering, selv om det innimellom også forekom at interessenter ble skadelidende når mekanismen ikke virket.

Det sier seg selv at de omtalte utfordringene blir større med den sosiale og økonomiske utvikling som kjennetegner moderne samfunn. Utviklingen over tid av regnskapslovgivningen er et svar. Til kravet om bokføring og finansiell rapportering knyttes det mer og mer spesifikke retningslinjer. Mer eller mindre er dette noe som kommer fra begynnelsen av 1900-tallet og framover. Et svært komprimert bilde av utviklingen er tatt med i illustrasjon 3.

Illustrasjon 3

I utgangspunktet har vi praksis med en rolle som beskrevet. Som et nyere fenomen, sett i et lengre historisk perspektiv, stilles det krav om finansiell rapportering forankret i lov. Retningslinjene er mindre spesifikke ved at det henvises til god praksis som ennå ikke er formalisert på en mer entydig måte. Naturlig nok blir dette rettet på ved at det som er god praksis systematiseres og formaliseres. Som et nyere fenomen antar dette karakteren av regnskapsstandarder administrert av en standardsetter.

Utviklingen særlig siden tusenårsskiftet er preget av en økende internasjonalisering av retningslinjene for finansiell rapportering. Spesielt viktig er det at EU valgte å gå for de internasjonale regnskapsstandardene (IFRS/International Financial Reporting Standards) med Forordning 1606/2002. Dette har satt i gang en prosess i retning av at IFRS etter hvert kan få karakteren av en global retningslinje. På et tidspunkt så det ut til at dette også ville komme til å omfatte USA, jfr. Lundesgaard (2010a/b). I dag er det mindre klart hva som blir utviklingen i det videre mer umiddelbart, både globalt og i USA. IFRS er rettet mot børsnoterte foretak. IFRS SME for unoterte foretak fikk offisiell karakter med IASB (2009), og dette reiser spørsmålet om hvilken betydning denne standarden etter hvert kan komme til å få.

Til tross for en gitt etablert praksis, og mer spesifikke retningslinjer som nedfelt i standarder, er vi fortsatt stilt overfor spørsmålet om regnskapsprodusentene faktisk følger retningslinjene. Vi har mer en nok av indikasjoner på at det finnes motiver for eventuelt å «strekke og tillemppe» innholdet av det som rapporteres. Retningslinjer alene løser ikke det moralsk hasard type spørsmål som produsentene står overfor.

5. NØDVENDIGHETEN AV VIDERE TILTAK

Muligheten for at innholdet av finansiell rapportering er «strukket og tillempet» leder til redusert tillit. Redusert tillit leder til at aktører holder seg borte fra engasjement de ellers ville ha vært villige til, eller til former for arrangementer som på en mer direkte måte representerer en ekstra transaksjonskostnad. Det må bygges bro over gapet av mistillit, og her er det flere veier i tillegg til mer velutviklede retningslinjer for finansiell rapportering. I det videre ser en nærmere på en del momenter:

- (i) Mottakerne av de finansielle rapportene identifiserer og benytter seg av det informative innholdet. Dette krever nødvendig og viktig innsats. Innsatsen er ikke til null kostnad, og økt innsats i form av gjennomgang og analyse bidrar i riktig retning. Andre kilder til informasjon er også viktige i sammenhengen. Brukersidens eget redskap, regnskapsanalysefaget, er utviklet nettopp med henblikk på brukerrollen.
- (ii) Klargjøringen av det informative innholdet i finansielle rapporter gir seg ikke uten videre av seg selv. Dette er bakgrunnen for at vi har spesialiserte finansanalytikere som bidrar til en profes-

sjonalisering av utnyttelsen av de finansielle rapportene.

- (iii) Når galt er skjedd, og det blir åpenbart at aktører har falt for fristelser, får vi i neste omgang typisk en påpeking av hvor viktig etikk og moral er. Ønskeligheten av en høy etisk og moralsk bevissthet, og dermed tilsvarende høye standarder er åpenbar. Dette er noe mindre håndfast enn konkrete retningslinjer, og oppfølgingen av disse.
- (iv) Når retningslinjer ikke er fulgt opp, og brukere er misledet, foreligger det en mulighet for å stille rettlige krav. Når dette er en eventualitet å regne med har det en preventiv effekt i utgangspunktet.
- (v) Avklaringen av rettslige krav forbundet med finansiell rapportering er en komplisert og kostbar affære. Den preventive effekten er derfor begrenset, og dette er grunnen til betydningen av ordningen med å benytte seg av en tredje og uavhengig part som gransker innholdet av den finansielle rapporteringen i forkant. Det vil si revisjon, og revisjon kan være på oppdrag for en enkelt bruker. Som følge av at spørsmålet om tillit til den finansielle rapporteringen som et kollektivt problem for alle brukerne har vi fått ordningen allment orientert revisjon som institusjon til glede for brukerne i sin alminnelighet.
- (vi) Når hensyn til allmennheten tilsier dette reiser offentlige påtalemyndigheter sak. Det er klart at en skjerpet rettsforfølgelse av «regnskapsjuks», med det tilstrekkelige av straffereaksjoner, vil bidra ytterligere til den type preventive effekter som allerede er omtalt under moment (iv). Et mindre drastisk skritt er former for offentlige tilsynsordninger.

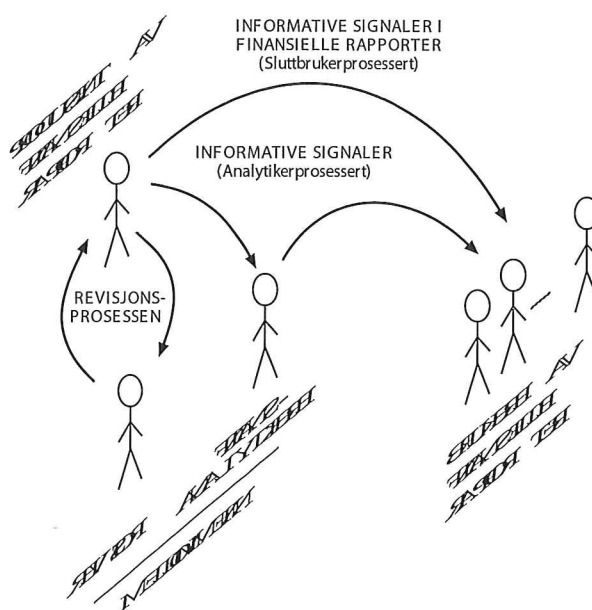
Bortsett fra moment (iii), om etikk og moral, dreier tiltakene seg om for det første «mer prosess» (som ekstern revisjon og finansiell analyse), eller om for det andre at produsentene av finansielle rapporter møter konsekvensene av å ha «strukket og tillempet» på en utilbørlig måte. Reising av sivil sak som nevnt i moment (iv) er mindre utbredt, og det skyldes at kostnadene forbundet med rettsforfølgelse er høye i forhold til det en kan vente å få igjen. Desto viktigere er det at det offentlige tar på seg et større ansvar, jfr. moment (vi). Momentene (i) –(vi) representerer noen hovedtrekk. Under overskriften «mer prosess» har vi i tillegg spørsmålet om styrets fokus på den finansielle rapporteringen, og den rolle eksterne styremedlemmer kan spille i sammenhengen. Videre vil et selvstendig og kompetent sammensatt revisjonsutvalg kunne bidra til ryddighet og ordentlighet. Det samme er tilfellet med regnskapsfolk med en god og trygg profesjonell forankring, og i tillegg spiller de interne kontrollsystemene en rolle.

Brukernes innsats er av betydning, og det er klart at det er mulig å stille spørsmål om innsatsen har vært

tilstrekkelig når en bruker føler seg «lurt». For førstehåndsbukerne av den finansielle rapporteringen vil det kunne skorte på analytisk kapasitet, og analyser er noe som vil kunne benyttes av flere. Analysene blir da et kollektivt gode. Dette bidrar alt sammen til at vi har fått uavhengige finansanalytikere.

6. NÆRMERE OM MELLOMMENN – ANALYTIKER- OG REVISORROLLENE

Analytikere og revisorer er uavhengige mellommenn som spiller en viktig rolle ved å sikre det informative innholdet i den finansielle rapporteringen. I anskueliggjøringen i det videre er analytiker- og revisorrollen plassert inn i typen illustrasjon en har benyttet seg av tidligere i teksten, jfr. Illustrasjon 4.

Illustrasjon 4

I rollen som mellommenn er analytikere og revisorer svært forskjellige. Analytikere har et fokus på brukernes behov, og annen informasjon enn i form av finansiell rapportering er også viktig. For å komme nærmere inn på hva analytikerarbeidet går ut på må en ta utgangspunkt i brukersituasjonene, og det er nærliggende å se på en liten eier av en eierandel som er rimelig lett omsettelig. Bør vedkommende selge, kjøpe seg opp, eller holde posisjonen? Dette er et spørsmål om hva eierandeler «virkelig er verdt», og hva de kan omsettes til. Det vil si spørsmålet om å utfordre antakelser om omsetningen av eierandeler med utgangspunkt i analyser av opplysninger gitt av foretaket om seg selv, og opplysninger fra kilder ellers. Med en konklusjon som går ut på at eierandelene er mer verdt, enn det de antatt kan omsettes for, er det nærliggende å gå inn for kjøp, eller i det minste at en eventuell posisjon holdes.

Så har vi spørsmålet om hvordan en skal komme fram til hva eierandeler «virkelig er verdt». Verdi er avhengig av framtidig inntjening, og det sier selv at

den realiserte inntjeningen signaliserer noe om dette. Det vil si at inntjening fremskrevet forankres i inntjening observert. Finansregnskapsopplysningene er ikke noe rent historisk og uinteressant som ikke sier noe om virkelig foretaksverdi bestemt ut fra fremtidsutsiktene. Utfordringen blir å bruke opplysningene gitt i den finansielle rapporteringen på en slik måte at en kan snakke om «accounting for value». Med fokus på dette har Penman (2011) nylig kommet med en svært viktig fagmonografi med nettopp en slik overskrift. Den finansanalytiske tilnærningen som er beskrevet omtales som fundamental, og er i tillegg forankret i finansregnskapsopplysninger. Tilnærmingen har gjort Warren Buffet til en av verdens rikeste menn. Det er videre grunn til å nevne at i tillegg til de rent tekniske håndgrep, er de finansanalytiske tilnærmingene viktige ved å gjøre den finansielle rapporteringen forståelig og relevant. Det vil si at dette er tilnærminger som tar bort noe av mystikken omkring hva regnskapsopplysninger har å by på. Enhver som har befattning med de økonomiske sidene ved foretak burde være i stand få noe ut av det som rapporteres, og Penman (2010) er en god følgesvenn for den som har litt høyere ambisjoner.

Brukerne som mottakere av den finansielle rapporteringen, enten dette er som sluttbrukere eller analytikere, er i sin alminnelighet stilt overfor spørsmålet om en kan ha tillit til det som rapporteres. Gitt praksis som retningslinje, eller en mer eller mindre velutviklet regnskapslovgivning, er det viktig å kunne være trygg på at retningslinjene virkelig blir fulgt. Det er klart ønskelig med en troverdig bekreftelse av at det er nettopp det som er tilfellet. Det er dette som er jobben til revisor som pålitelig mellommann og uavhengig tredje part.

7. MELLOMMENN ER OGSÅ UTSATT FOR MORALSK HASARD!

Som tredjepart, er mellommenn også utsatt for utfordringer av typen moralsk hasard av en mer sekundær art. Revisor kan være fristet til legge mindre enn tilstrekkelig innsats i jobben, eller til og med til å bidra til finansiell rapportering som er direkte villedende. Analytikere kan utvise utstrekkelig grad av selvstendighet og levere analysearbeid som er påvirket av regnskapsprodusentinteresser. Livet kan i tillegg gjøres enklere ved å levere analysearbeid som er mindre enn tilstrekkelig. Ikke noe av dette er hypotetisk. Vi har mer enn bevis nok på at slikt kan forekomme, og at dette derfor er utfordringer som på en eller annen måte må følges opp.

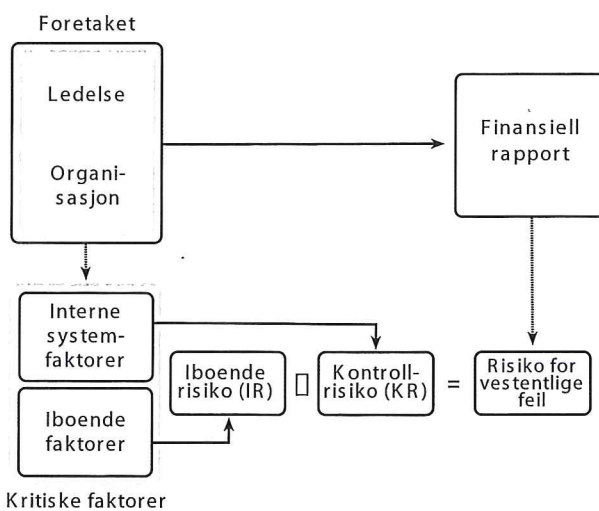
Over de siste årene, og mer eller mindre over alt, har myndighetene hatt et aktivt fokus på mellommannssektoren. Tiltaket har vært lovgivning og regelverk, aktivt tilsyn og kontroll, og sanksjoner. Det som har initiert alt dette har ikke vært mer teoretiske eller hypotetiske overveielser, men faktiske hendelser mange steder rundt omkring i verden i form av regnskapsjuks og utilstrekkelig påpasselighet. Mest kjent er Enron-skandalen som hadde sin begynnelse sent i 2001. Denne hendelsen og andre skandaler i USA

ledet til Sarbanes-Oxley (SOX) lovgivningen, jfr. U.S. Congress (2002). SOX er et interessant eksempel på hvordan tiltak som omtalt er satt i verk, og på mindre dramatiske måter er dette også noe som er fulgt opp andre steder. Etter dette har finanskrisen bidratt til en ytterligere understrekning av viktigheten av ryddig og ordentlig finansiell rapportering. Interessant er det for øvrig hvordan ratingbyråene, som spesialiserte finansanalytikere, er kommet i fokus.

De senere års hendelser kan ha bidratt til å etterlate et inntrykk av at regnskapsfolk, revisorer og analytikere som mindre enn patente. Dette er uheldig fordi det er gode grunner til å gå ut fra at det meste av det som leveres er utført på betryggende måter. I tillegg finnes det også mekanismer som virker selvkorrigerende, som rykteeffekter og former for profesjonell selvjustis. Som vi skal se i det videre er det også lett å innse at det tas høyde for moralsk hasard type utfordringer i vurderingen og utførelsen av revisjonsoppdrag.

8. REVISJON – OM KLIENTERS OG EGEN UTSATTHET FOR MORALSK HASARD

I den finansielle rapporteringen er det utvilsomt en utfordring å bidra til et fravær av vesentlige feil. Som følge av at dette er noe som vanskelig kan oppfylles med hundre prosents sannsynlighet blir det riktig å anlegge et usikkerhetsperspektiv. Problemet blir dermed å bidra til at risikoen for vesentlige feil bringes ned på et tilstrekkelig lavt nivå. Det er her revisor kommer inn i bildet ved å ha muligheten til å «kikke foretaket over skulderen». I utgangspunktet står revisor ovenfor en problemstilling som kan anskueliggjøres som vist i Illustrasjon 5.

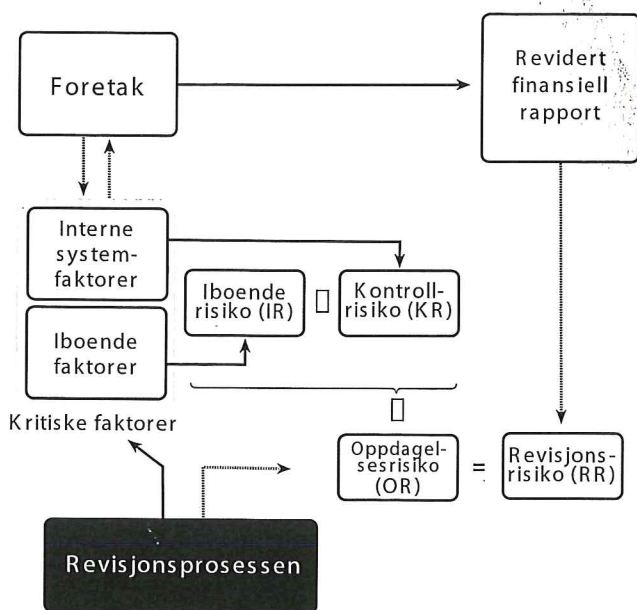

Illustrasjon 5

Foretak er typisk organisasjoner, og opptrer dermed strengt tatt ikke som enkeltpersoner slik vi har stilisert foretaket som rapportprodusent i illustrasjoner ovenfor. Det er av betydning for risikoen for vesentlige feil hvordan foretaket er organisert og ledet. Revisor har et fokus på mulige kritiske faktorer for å kunne

bidra til at de kommer under kontroll. Revisor må dermed også «forstå foretaket» for slik blant annet å kunne identifisere iboende faktorer av kritisk art. Omtalt som iboende risiko (IR) er dette mer fundamentale forhold med selvstendige bidrag til risikoen for vesentlige feil. Måten foretaket er organisert, som slike ting som har med de interne systemene å gjøre, kan eventuelt bidra til at de iboende faktorene kommer under kontroll. Risikoen forbundet med slike kritiske motvirkende organisatoriske faktorer omtales som kontrollrisiko (KR). Det er lett å innse at en aktiv innsats som bringer KR ned mot null, også bidrar til at risikoen for vesentlige feil går mot null. Slik kan en høy IR motvirkes.

Ut fra ønsket om et velfungerende næringsliv bør den finansielle rapporteringen ideelt sett være mest mulig fri for vesentlige feil. Fristelser, som slikt som har sammenheng med moralsk hasard, er det vanskelig å se bort fra. I tillegg har vi det forhold at arbeidet med å etablere grunnlaget for den finansielle rapporteringen koster noe, og det bidrar til at vi vanligvis vil måtte stå overfor en restrisiko for vesentlige feil. Det er revisors oppgave å sørge for at den blir tilstrekkelig liten. Hvordan dette skjer, sett i et fugleperspektiv, følger av den sentrale og velkjente «revisjonsrisikomodelen» som er tatt med i Illustrasjon 6.6

Illustrasjon 6

Revisorer gransker de kritiske faktorene, og kommer eventuelt frem til en positiv konklusjon i forhold til vesentlige feil. Som følge av tilstedeværelsen av usikkerhet finnes det imidlertid vanligvis en viss risiko for at de finansielle rapportene fortsatt kan inneholde vesentlige feil. Det vil si en risiko for at revisor faktisk godkjenner noe som inneholder vesentlige feil, og

6 Det som presenteres er ikke noe annet enn et svært sammenfattet bilde av «revisjonsrisikomodelen». Hos Gulden (2010b) finnes det en lærebokversjon som lodder noe dypere.

dette er den såkalte revisjonsrisikoen (RR). Tar vi IR og KR for gitt i utgangspunktet, blir RR bestemt av hvor langt det er mulig å eliminere eventuelle kilder til vesentlige feil. Restrisikoen en blir sittende igjen med kalles oppdagelsesrisikoen (OR), og av illustrasjonen ovenfor fremgår det hvordan OR, sammen med IR og KR, er med på å bestemme RR. Siden IR og KR typisk er større enn null, og at OR vanskelig kan bringes helt ned til null, leder det til at en blir sittende igjen med en RR som er større enn null.

Alt her om «revisjonsrisikomodelen» er selvfølgelig velkjent for folk som befatter seg med revisjon. Dette er også folk som er fortrolige med de skjønnsmessige overveielser som ligger bak en bestemmelse av en OR som er slik at dette leder til en RR som er akseptabel. Det er lett å innse at «revisjonsrisikomodelen» dermed også har noe med moralsk hasard å gjøre. Det er et interessant poeng at nettopp dette er noe det fokuseres på i et internasjonalt læreverv som NHH revisjonsprofessor Aasmund Eilifsen har bidratt til, jfr. Eilifsen et al. (2010).

9. NOEN MERKNADER TIL SLUTT

I møtet med utfordringer av typen moralsk hasard trenger vi en beskrivelse av det fristelsene går ut på. Dernest må en se nærmere på hvordan problemet kan møtes på en optimal måte. I den nå klassiske litteraturen som kom etter 1970 ble det fokusert på mindre enn perfekt observert arbeidsinnsats. Når det ikke er mulig å betale for innsats må betaling knyttes til resultater. Det vil si som når selgere betales for volum solgt, eller får prosenter av salgsinntekt generert. Slik skapes det insentiver, og det er om å gjøre å finne frem til et insentivpress som fungerer på en god måte. I Lundesgaard (2001) finnes det en rimelig lett tilgjengelig omtale. Litt enkelt sagt skapes insentiver ved at den som fristes får «gulrot», eller utsettes for «pisk». Ved å legge inn mye innsats økes sannsynligheten for «gulrot» som belønning. Er innsatsen måtelig eller lav øker sannsynligheten for det motsatte. Moralsk hasard forbundet med finansiell rapportering møtes på en annen måte enn det som følger av de enkle klassiske problemstillingene. For det første har vi fått mer presise retningslinjer, som vesentlig mer utviklede standarder for regnskap og revisjon som bidrar til et skarpere skille mellom det som er riktig og galt. For det andre har vi spørsmålet om etterlevelsen, og i den sammenheng er kravet om pliktig revisjon et viktig bidrag. For det tredje finnes det muligheter for former sanksjoner dersom ansvarlige i første hånd (produsentene av finansielle rapporter), og aktørene i mellommannrollen, ikke følger opp. Dette har mer karakter av «pisk» typen insentiver. Selvfølgelig vil det samtidig også foreligge insentiver av «gulrot» typen som følge av at det alltid er noen fordeler forbundet med det å gjøre en god jobb, uansett rollen en måtte befinne seg i.

I moderne økonomisk analyse møtes moralsk hasard med tiltak overfor den som fristes slik at vedkommende motiveres i retning av å ta høyde for det

som er i en annen parts interesse. Hver aktør forfølger sine egne interesser, og tilnærmingen omtales noen ganger som metodologisk individualisme. Dette er tilsynelatende annerledes enn det som er sentralt når det fokuseres på etikk og moral. I en slik sammenheng er innsikten i, og avveilingen i forhold til det som er konsekvenser for en annen part, sentrale momenter. Dette er ikke stedet å stille tilnærminger opp mot hverandre. Poenget er å påpeke noen forskjeller i tilnærmingene, og at en i moderne økonomifaglige tilnærminger finner analyser som tar for seg utfordringene på en rimelig fundamental måte.

Det er ikke sjeldent å treffe på den oppfatning at regnskap og revisjon er noe ganske kjedelig. Om dette faktisk er tilfellet er av underordnet betydning, poenget er at det er helt åpenbart at regnskap og revisjon er noe som både er nødvendig og viktig. Det er klart at produksjonen av regnskap krever en del innsats av rutinepreget art, og at revisjon kan gå ut på å bekrefte det som allerede er i orden.⁷ Dette kan bidra til å skape et inntrykk i retning av det kjedelige, og kanskje til og med bidra til en mindre grad av skjerpet opp-

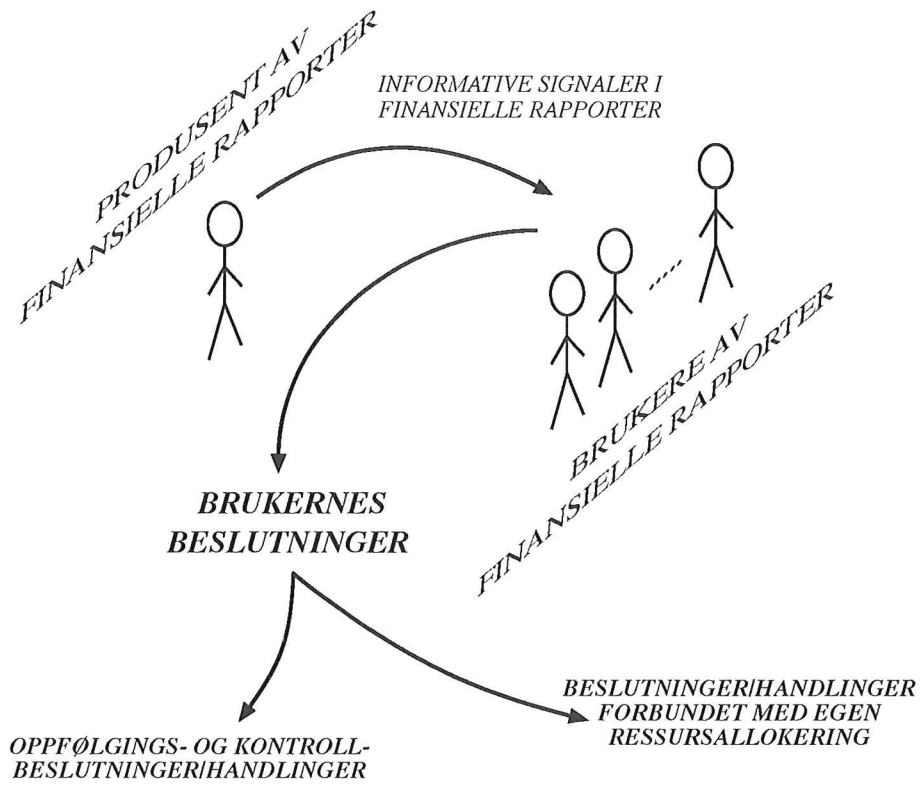
⁷ Revisjon dreier seg typisk om å bekrefte et «bilde» som er i overensstemmelse med det som er faktiske omstendigheter, jfr. begrepet «rettvisende bilde». Det er ikke nødvendigvis slik at det knytter seg noen store mysterier til hva de faktiske omstendighetene går ut på, og slik sett er noe av spenningen borte. Dette er helt annerledes enn «forensic auditing» der en benytter av revisjonsfaglig kompetanse for å finne ut av hva som virkelig er skjedd, som f.eks. i forbindelse med økonomisk kriminalitet.

merksomhet. Betydningen av regnskapet for nettopp å forstå foretaks faktiske posisjon, og de foretaksspesifikke utfordringene knyttet til revisjon, kan peke i en annen retning. Det forhold at revisorer gjerne møter flere foretakssituasjoner, og bygger opp kompetanser som kvalitetssikres på nokså finmaskede måter, medfører at en i profesjonen sitter på troverdige innsikter som er verdifulle og etterspurt i andre roller i næringslivet. Det er ikke noe som tyder på at dette er noe som er gått tapt som følge det en har stått overfor av utfordringer på området.

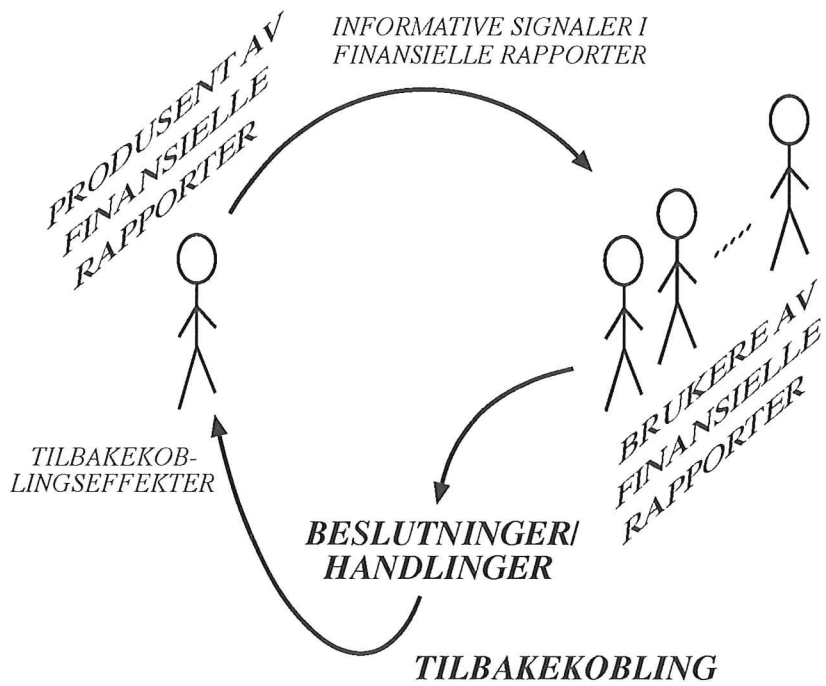
Når fristelsene ligger der, slik tilfellet er innenfor regnskap og revisjon, sier det seg selv at det er noen som innimellom også faller for fristelsene. En del store saker, nærmest over alt i verden, kan bidra til å skape det inntrykk at dette er noe som er utbredt, jfr. Enron-saken og en del andre saker. Dette er nok et inntrykk som er feilaktig. Regnskap og revisjon er en meget stor sektor, og det vanskelig å forestille seg at hele sektoren er kjennetegnet ved det som er kommet opp i dagen i enkelte sammenhenger med tragiske følger. Dette er imidlertid saker som minner oss om at finansiell rapportering er forbundet med en del alltid tilstedeværende profesjonelle utfordringer. Mer prinsipielle betraktninger, enten de nå tar sitt utgangspunkt i moralsk hasard, eller overveielser av mer etisk og moralsk art, bidrar tilsvarende til å minne oss om dette.

HENVISNINGER

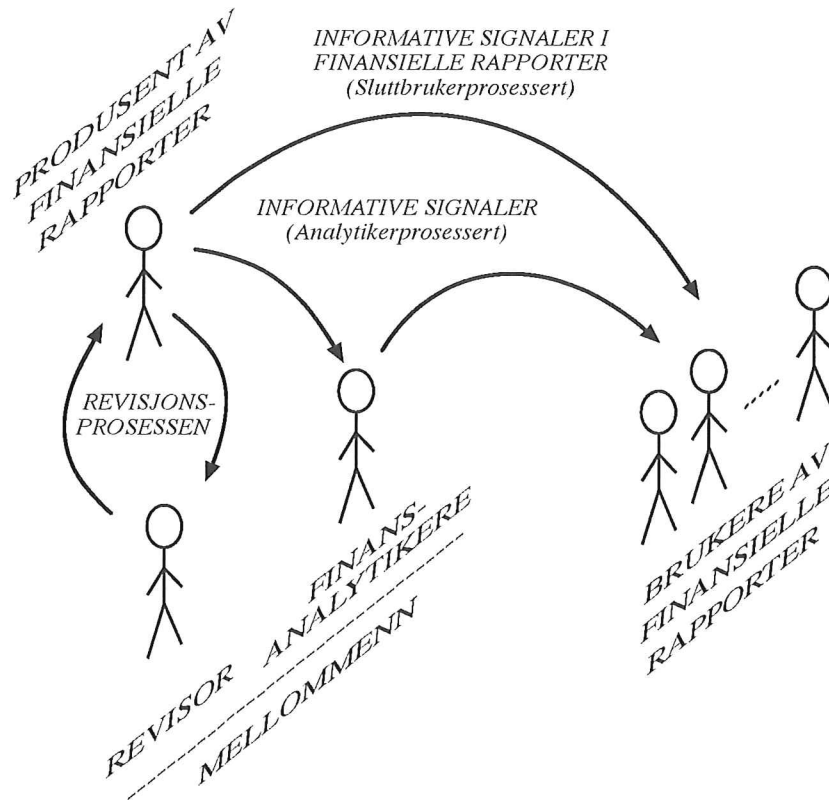
- Arrow, K.J. og G. Debreu (1954): "Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy." *Econometrica*, Vol. 22 pp. 265-290.
- Christensen, J.A. og J.S. Demski (2003): *Accounting Theory: An Information Content Perspective*. McGraw-Hill.
- Christensen, P.O. og G.A. Feltham (2003): *Economics of Accounting: Information in Markets (Volume I)*. Kluwer Academic Publishers.
- Christensen, P.O. og G.A. Feltham (2005): *Economics of Accounting: Performance Evaluation (Volume II)*. Springer.
- Demski, J.S. og G.A. Feltham (1976): *Cost Determination: A Conceptual Approach*. Iowa State University Press.
- Eilifsen, Aa., W.F. Messier, S.M. Glover og D.F. Prawitt (2010): *Auditing & Assurance Services*. McGraw-Hill Education, Second International Edition.
- Gjesdal, F. (1978): *Stewardship Accounting: Controlling Informational Externalities*. Doktoravhandling ved Stanford University (Graduate School of Business) datert nov. 1978.
- Gjesdal, F. (1981): "Accounting for Stewardship." *Journal of Accounting Research*, Vol. 19, pp. 208-231.
- Gulden, B.P. (2010a): *Etikk, moral og revisjon: Teori, analyse og handlingsvalg*. Den norske Revisorforening / DnR kompetanse.
- Gulden, B.P. (2010b): *Revisjon: Teori og metode*. Cappelen akademisk.
- IASB (2009): *IFRS for SMEs: International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities*. Offisielt godkjent juli 2009.
- IASC (1989): *Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*. IASC (predecessor organization of IASB)/London.
- Lundesgaard, J. (2001): "The Holmström-Milgrom Model: A Simplified and Illustrated Version." *Scandinavian Journal of Management*, Vol. 17 (2001), no. 3, pp. 287-303.
- Lundesgaard, J. (2010a): "Mot global IFRS der USA er med." *Revisjon og regnskap*, nr. 3 2010, pp. 26-30.
- Lundesgaard, J. (2010b): "Toward Global Accounting: Is the US on the Way to Adopting IFRS." In J. Jaworski, *Zarządzanie finansami wobec wyzwania XXI wieku (Financial Management in the 21st Century)*. Volume 5/2010 in the Scientific Work Series of Gdansk School of Banking, pp. 71-81.
- Lundesgaard, J. (2011): "Auditing is Driven by Moral Hazard Concerns." In J. Jaworski, *Ekonomiczne i społeczno-polityczne problemy współczesnej gospodarki (Economic and Social-political Problems in Contemporary Economies)*. Volume 9/2011 in the Scientific Work Series of Gdansk School of Banking, pp. 255-268.
- Milgrom, P. og J. Roberts (1992): *Economics, Organization and Management*, Prentice-Hall.
- Pacioli, L. (1494): *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*. Paganino de Paganini (Venezia).
- Penman, S.H. (2010): *Financial Statement Analysis and Security Valuation*. McGraw-Hill/Irwin, 4th edition.
- Penman, S.H. (2011): *Accounting for Value*. Columbia University Press.
- Penndorf, B. (1933): *Abhandlung über die Buchhaltung: Nach dem italienischen Original von 1494 ins Deutsche übersetzt*. C.E. Poeschel Verlag.
- Ronen, J. og V. Yaari (2008): *Earnings Management: Emerging Insights in Theory, Practice and Research*. Springer Series in Accounting Scholarship.
- SFAC (1978): "Objectives of Financial Reporting by Business Enterprises." *Statement of Financial Accounting Concepts No. 1 (November 1978)*, FASB.
- SFAC (2010): "Conceptual Framework for Financial Reporting: Chapter 1, The Objective of General Purpose Financial Reporting, and Chapter 3, Qualitative Characteristics of Useful Financial Information." *Statement of Financial Accounting Concepts No. 8 (September 2010)*, FASB.
- Stenheim, T og L. Blakstad. (2012): "Regnskapsmanipulering – definisjon, forutsetninger og incentiver." *Praktisk økonomi og finans*, nr. 2 2012, pp. 57-69.
- U.S. Congress (2002): *Sarbanes-Oxley Act of 2002 (An act to protect investors by improving the accuracy and reliability of corporate disclosures made pursuant to the securities laws, and for other purposes)*. Law enacted July 24 2002 and approved by President Bush July 30 the same year.

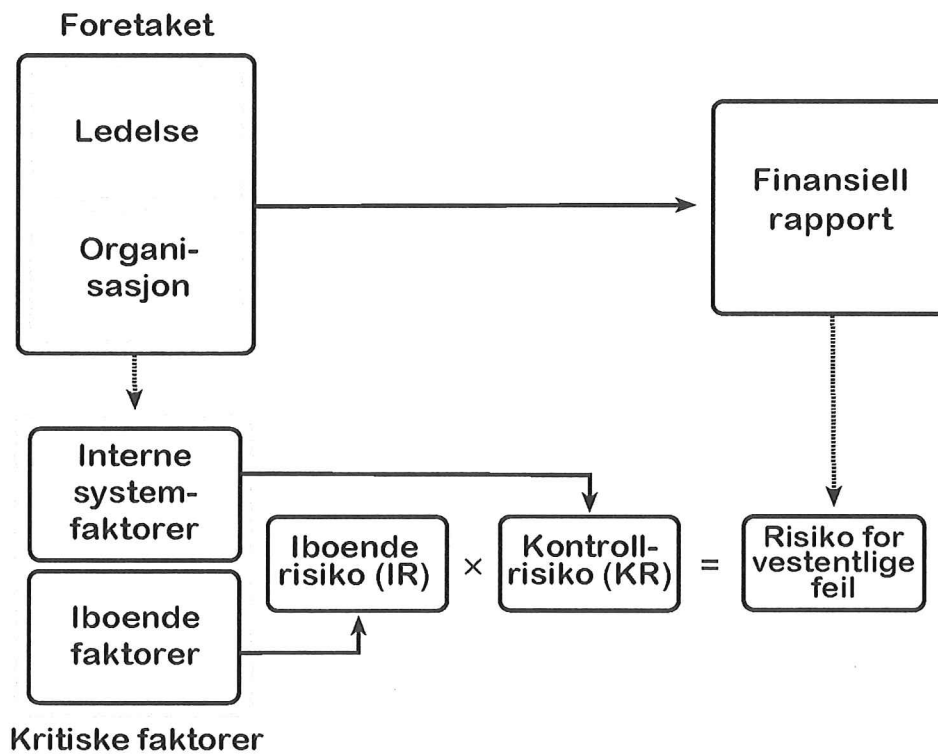
Illustrasjon 1

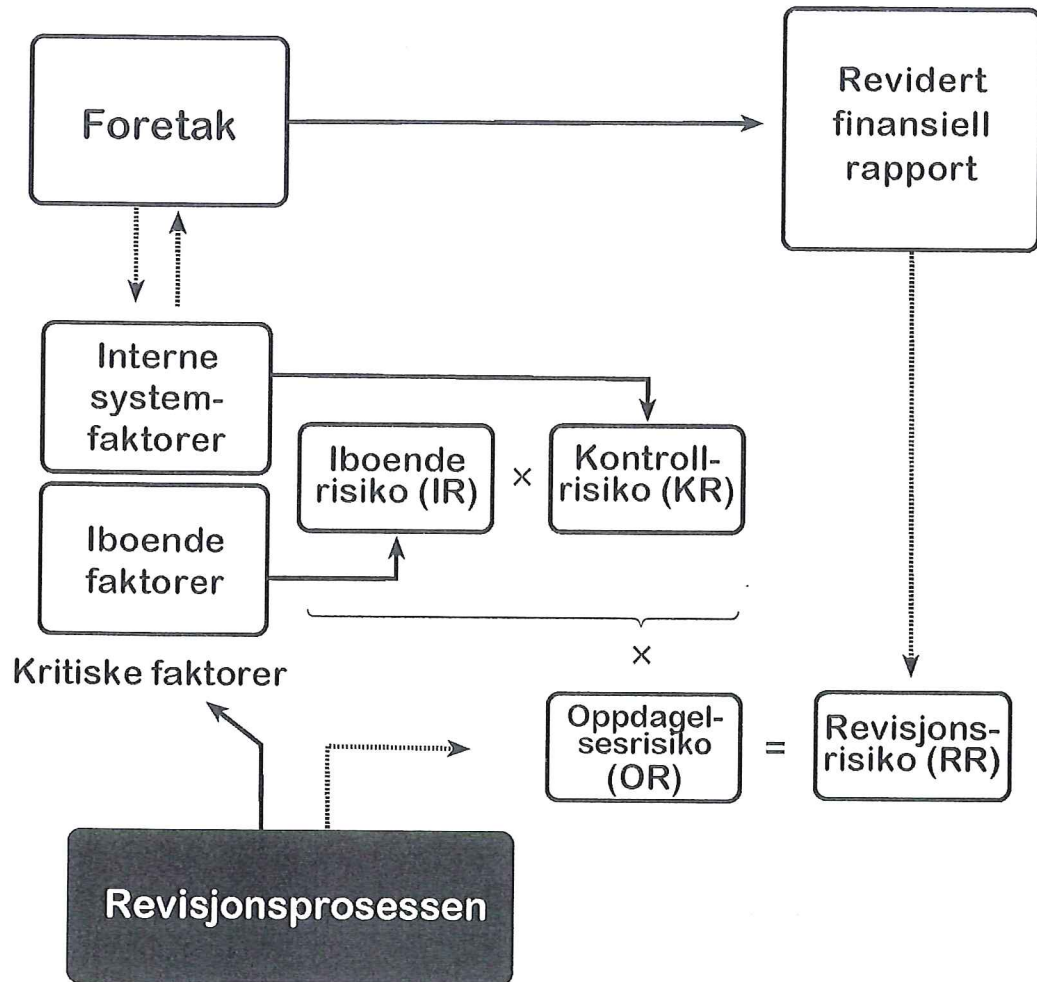
Illustrasjon 2

Illustrasjon 4

Illustrasjon 5

Illustrasjon 6